

KİTAP TANITIMI / BOOK REVIEW

Şakir Çakmak, Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde
Taçkapılar (1300-1500), Ankara 2001.

Savaş YILDIRIM*

Son yıllardaki Anadolu Türk Mimarisine yönelik araştırmalara bakıldığında monografik yayınlar yanında yapı elemanlarına dönük araştırmaların da arttığı görülmektedir. Belli bir kentin ya da belli bir dönemin mihrapları, geçiş ve örtü sistemleri, taçkapıları, çeşitli araştırmacılar tarafından ele alınarak ortaya konmuştur.

Burada tanıtacağımız Şakir Çakmak tarafından hazırlanan Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar (1300-1500) adlı kitap da bunlardan biridir. Kültür Bakanlığı yayını eserde, bahsi geçen döneme ait altmış beşi cami, dokuzu medrese, on dördü türbe, üçü han dördü hamam beşi de değişik yapılara ait toplam yüz taçkapı, ele alınmış ayrıntılı çizim ve fotoğraflarla belgelenmiştir. Eser, Bibliyografya, Özel Adlar Dizini, Profiller ve Resimler de dahil olmak üzere on bölümden meydana gelmektedir.

Sunuş, Önsöz, İçindekiler kısmının ardından çalışmanın birinci bölümünü Giriş (s.1-9) oluşturmaktadır. Bu bölümde, bir taçkapıyı oluşturan unsurlar belirtilmiş, ardından konuyla ilgili yayınlara yer verilmiştir. Ancak, burada belirtilen yayınların önemli bir kısmının Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi taçkapılarını ele alan çalışmalar olduğu görülmektedir. Direkt olarak konuyu ele alan araştırmaların pek az olduğu dile getirilmiştir. Bu bölümde yazar, Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi ile Erken Osmanlı taçkapılarının genel özelliklerini de açıklamıştır. Çalışmanın kapsamı, neden sınırın 1500 olarak belirlendiğini gerekçeleriyle ortaya

* Araş. Gör., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

koymuş ve son olarak metni oluşturan bölümlerin içeriklerinden kısaca bahsetmiştir.

Erken Dönem Osmanlı Taçkapılarının Genel Mimari Özellikleri (s.11-23) adlı ikinci bölüm dört alt başlığa ayrılmıştır. Bunlardan ilki, Erken Dönem Osmanlı Taçkapılarının Konumudur. Bu başlık altında taçkapıların binada bulunduğu yer, bunun nasıl şekillendiği ve gelişimi açıklanmış, istisna örneklere yer verilmiştir. Erken Osmanlı Taçkapılarının Biçimsel Özellikleri adlı ikinci alt başlıkta taçkapıların cephe üzerindeki görünüşleri, form özellikleri açıklanmış, camilerdeki taçkapıların cepheye yerleştiriliş düzeni bakımından iki grupta toplandığı belirlenmiştir. Bunlardan birincisi büyük çoğunluğu oluşturan dikdörtgen prizma şekilli taçkapılar, ikincisi ise eyvan şekilli taçkapılardır.

Erken Osmanlı Taçkapılarının Boyutları ve Oranları adlı diğer bir alt başlıkta taçkapı boyutlarının ait olduğu yapı ve yer aldıkları cephenin boyutlarına bağlı olarak değiştiği ancak çoğunda belli en/boy oranlarına bağlı kalınmaya çalışıldığı vurgulanmıştır. İnşa Malzemesi, bu bölümün son alt başlığıdır. Bu kısımda taçkapıların malzeme ve işçilik olarak binaların diğer bölümlerinden daha özenli inşa edildiği ve ele alınan taçkapılardan yetmiş dördünde düzgün kesme taş veya mermer; on yedisinde ise kaba yonu taşların kullanıldığı belirtilmiştir. Mermer kullanılan taçkapıların birkaçının iki renkli taş işçilikleriyle diğer taçkapılardan ayrı bir özelliğe sahip olduğuna işaret edilmiş ayrıca çini kaplı Bursa Yeşil Türbe taçkapısının malzeme bakımından diğer taçkapılardan ayrıldığı vurgulanmıştır. Öte yandan bir kısım taçkapı ise günümüzde sıvanmış olduğundan inşa malzemesinin görülemediğine dikkat çekilmiştir.

Kitabın üçüncü bölümü Erken Dönem Osmanlı Taçkapılarını Oluşturan Unsurlar (s.25-66) başlığını taşımaktadır. Bu bölümde taçkapıyı meydana getiren elemanların her biri tek tek ayrıntılarıyla ele alınmış ve alt başlıklara ayrılarak sınıflandırılmıştır. Bu bölümdeki ilk alt başlık Saçaklar ve Tepeliklerdir. Erken Osmanlı Dönemine ait taş-tuğla almaşık malzeme ile inşa edilen taçkapıların tamamında çerçevenin üst kesiminde kırpi saçak dizilerinin yer aldığı, kesme taş malzeme ile inşa edilen taçkapıların bazısında saçığa yer verildiği ifade edilmiştir. Taçkapılardaki tepeliklerin ise çoğunlukla palmet-rumi motiflerinin çeşitli biçimlerde dizilmesiyle meydana getirildiği belirtilmiş ve kakma teknikli tepelikler, yüksek kabartma tepelikler ve plastik etkili tepelikler olmak üzere üç gruba ayrılarak incelenmiştir. Silmeler ve Kademelenme adlı ikinci alt başlıkta, Erken Osmanlı taçkapılarındaki silmelerin konum ve düzen itibarıyla çeşitlilik gösterdiği açıklanmış, bazı taçkapılarda silmelere sadece taçkapı çerçevesi

içerisinde yer verildiği, bazılarında ise çerçeve dışında ana niş yüzlerinin de silmelerle kademelendiği ifade edilmiştir. Bu dönem taçkapılarındaki silmeler, Düz ve Pahlı Silmeler, Bir Kenarı İç Bükey Kavisli Düz Silmeler, Kaval Silmeler, Oluk Silmeler olmak üzere dört gruba ayrılarak ele alınmıştır. Üçüncü alt başlık Kavsaralar, tonozlu, düz tavanlı, yarım kubbeli ve mukarnaslı kavsaralar olmak üzere dört ana grupta toplanmış ve Erken Osmanlı taçkapı kavsaralarının çeşitleri bakımından Anadolu Selçuklu taçkapılarına göre daha zengin olduğu belirtilmiştir.

Taçkapıların diğer bir unsuru Kavsara Kuşatma Kemerinin tamamen dekoratif amaçlı olduğu ve Erken Dönem Osmanlı taçkapılarındaki kemerlerin çoğunda sivri, az sayıdaki taçkapıda ise aynalı ve dilimli kemere rastlandığı ifade edilmiştir. Diğer bir alt başlık, Köşe Sütünceleri- Sütünce Altlık ve Başlıkları adını taşımaktadır. Bu kısımda, önce köşe sütünceleri incelenmiş ve bunlar gövde biçimleri bakımından silindirik kesitli köşe sütünceleri ve çokgen kesitli köşe sütünceleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. En çok görülen silindirik kesitli köşe sütünceleri dış görünüşleri bakımından , süslemesiz sütünceler, dikine yivli sütünceler, sarmal yivli sütünceler olmak üzere üç alt başlığa ayrılmıştır. Ele alınan taçkapıların onbeşinde çokgen kesitli köşe sütünceleri kullanılmış ve bunlar da beş kenarlı, altı kenarlı ve yedi kenarlı köşe sütünceleri olmak üzere üçe ayrılarak incelenmiştir. Ardından köşe sütüncelerinin altlık ve başlıkları ele alınmıştır. Altlık ve başlıkların köşeler ve sütünce gövdesi arasında bir bağ oluşturduğu ifade edilerek, köşe sütüncesi altlık ve başlıklarının Anadolu Selçuklu taçkapılarıyla kıyaslandığında çok zengin olmadığı dile getirilmiştir. Erken Osmanlı taçkapılarındaki köşe sütüncesi altlık ve başlıkları, mukarnaslı altlık ve başlıklar, köşeleri pahlanmış dikdörtgen prizma şekilli altlık ve başlıklar ve iki kademeli altlık ve başlıklar olmak üzere yine üçe ayrılmıştır. Mukarnaslı altlık ve başlıklara sahip on taçkapıdan dokuzunun 14. yüzyıl sonundan 15. yüzyıl ortalarına uzanan zaman diliminde inşa edildiği; köşeleri pahlanmış altlık ve başlıklara Edirne'deki beş yapıda yer verildiği; iki kademeli başlığa sahip on dört eserin ise 15. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu vurgulanmıştır.

Köşe sütünceleri altlık ve başlıklarının ardından Yan Nişler ele alınmıştır. İncelenen taçkapılardan kırk sekizinde ana niş yan kanatları üzerinde, yan nişlere yer verildiği açıklanarak bu yan nişlerin taçkapı ana nişine derinlik kazandırmak ve ana nişin yan yüzlerine hareketlilik sağlamak için inşa edildiği dile getirilmiştir. Eserde yan nişler biçim bakımından yarım daire, dikdörtgen ve çokgen kesitliler olmak üzere üç ana grupta toplanmıştır. Erken Osmanlı taçkapılarının büyük çoğunluğunu meydana

getiren çokgen kesitli yan nişlerin, altıgen, sekizgen, ongen ve onikigen gibi çeşitli geometrik biçimlerin değişik şekillerde bölümlenmeleriyle elde edilmiş üç, dört, beş, altı ve yedi kenardan oluştuğu açıklanmış ve bu kenar sayılarına göre alt başlıklara ayrılarak incelenmiştir. Dikdörtgen kesitli ve beş kenarlı yan nişlerin, diğerlerine göre daha çok kullanıldığı vurgulanmıştır. Daha sonra yan niş kavsaraları ele alınmış ve bunların şekil ve görünüm bakımından ana nişi örten kavsaralarla benzer olduğu dile getirilmiştir. Yan niş kavsaraları, mukarnaslı, yarım kubbeli, tonozlu ve düz tavanlı kavsaralar olmak üzere dört gruba ayrılarak incelenmiş ayrıca tonozlu kavsaralar da aynalı ve sivri tonozlu kavsaralar olmak üzere iki grupta toplanmıştır. Kavsara biçiminin seçiminde sanatçının tercihi kadar nişin şeklinin de belirleyici olduğuna işaret edilmiştir.

Giriş Açıklığı ve Söveler başlıklı kısımda gerek söveler ve gerekse giriş açıklığını örten unsurların çoğunlukla mermerden olduğu ifade edilmiş ve giriş açıklığı genişliği ile taçkapı genişliği, giriş açıklığı yüksekliği ile taçkapı yüksekliği arasındaki oranlara yer verilmiştir. Ardından giriş açıklığının iki yanındaki söveler incelenmiş bunların yekpare mermerden olduğu belirtilerek bazı sövelerin kapı açıklığına bakan yüzlerinde dekoratif amaçlı konsollara yer aldığı dile getirilmiştir. Giriş açıklığı örtülerinin Anadolu Selçuklu dönemiyle paralellik gösterdiği ve hakim kemer biçiminin basık kemer olduğu ifade edilmiştir. Üç taçkapıda düz atkı taşı, iki taçkapıda sivri kemer ve birinde dilimli kemer kullanıldığı tesbit edilmiştir. Bu kısımda ayrıca erken Osmanlı taçkapılarında kemerlerin hangi tekniklerle oluşturulduğu örneklerle açıklanmıştır.

Taçkapıyı meydana getiren mimari unsurlardan olmamakla birlikte İnşa Kitabeleri de ayrı bir alt başlık olarak bu bölümde ele alınmıştır. Erken Osmanlı taçkapılarındaki inşa kitabelerinin işlevsel özellikleri dışında değişik biçimlerde düzenlenmiş levhalarıyla taçkapının dekoratif görünümüne katkıda bulunduğu ve inşa kitabelerinin çoğunlukla giriş açıklığının üst kesimine yerleştirildiği ifade edilmiştir. Sadece Merzifon Çelebi Sultan Mehmet Medresesi'nde taçkapı bir eyvanın dip duvarı üzerinde ve inşa kitabesi de bu eyvanın cephesi üzerinde bulunduğu belirtilmiş ve. Erken Osmanlı taçkapılarındaki inşa kitabelerinin form özellikleri ve kitabelerdeki yazıların yerleştiriliş düzeni üzerinde durulmuştur.

Kitabın dördüncü bölümü Erken Dönem Osmanlı Taçkapılarında Süslemedir (s. 67-84). Bu bölümde ele alınan dönem mimari süslemesinde genel olarak sadeleşme ve süslemeleri yapının tüm bölümlerine yayma eğilimine bağlı olarak taçkapılarında, Bursa Yeşil Camii ve Bursa Ulu Camii

gibi birkaç istisna dışında, sade tutulduğu dile getirilmiştir. Bu dönem taçkapılarındaki süslemeler malzemelerine göre Taş-Tuğla ve Tuğla Süslemeler, Sırlı Tuğla ve Çini Süslemeler ve Taş Süslemeler olmak üzere üç ana başlık altında toplanmıştır. Ayrıca az sayıda taçkapıda ahşap süslemeye de yer verildiği dipnotta ifade edilmiştir. Taş ve tuğlanın birlikte kullanılmasıyla oluşturulan süslemelerin, iki taçkapıda yer aldığı dile getirilmiş, altıgen ve baklava dilimi biçiminde geometrik motifler yanı sıra balık sırtı biçiminde bezemelerin kullanıldığı ifade edilmiştir.

Sırlı tuğla ve çini süslemelerin ise taçkapılarda pek rağbet görmediği iki taçkapıda sırlı tuğla, üç taçkapıda ise çini kullanıldığı belirtilmiş ve bu örnekler açıklanmıştır.

Erken Osmanlı taçkapılarında en sık görülen süsleme türünün taş süslemeler olduğuna işaret edilmiş ve bunların büyük bir kısmının kabartma tekniğinde olduğu, az sayıda taçkapıda ise kakma tekniğinde süslemelerin yer aldığı dile getirilmiştir. Taş süslemeler, bitkisel Örnekli Süslemeler, geometrik Örnekli Süslemeler, gülbezek ve kabaralar, yazılar olmak dört ana gruba ayrılarak incelenmiştir.

Taş süslemede en sık kullanılan bitkisel düzenlemelerin rumiler, palmetler, lotuslar ve doğal görünümlü çiçeklerden meydana geldiği ifade edilmiş ve bu süslemelerin erken tarihli bazı taçkapılarda şeritler halinde yada üzerinde yer aldığı alanı kaplayacak şekilde düzenlendiği dile getirilmiştir. 15. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bazı taçkapılarda ise süslemenin, taçkapının farklı bölümlerine serpiştirilmiş çeşitli motiflerden ibaret olduğu açıklanmış ve örneklere yer verilmiştir.

Ardından geometrik süslemeler ele alınmıştır. Bu tür süslemelerin Anadolu Selçuklu Dönemi ile kıyaslandığında çok zengin olmadığı ifade edilmiş bununla birlikte motiflerde bazı değişikliklerle Selçuklu geleneğinin devam ettirildiğine dikkat çekilmiştir. Az sayıdaki geometrik şeritlerde görülen düzenlemelerin basit zencireklerden başlayarak çok kollu yıldızlara kadar uzandığı vurgulanmış ve bunlar örneklerle açıklanmıştır.

Gülbezek ve kabaraların ise Erken Osmanlı taçkapılarının sadece birkaçında yer aldığı ve bunların sade ve küçük boyutlu olduğu ifade edilmiştir. Gülbezeklerin çoğunun çok yapraklı çiçek görünümüne sahip olduğu ve bunlara sadece ana ve yan nişlerin mukarnaslı kavsaralarının alt kesimlerinde ve köşeliklerinde rastlandığı belirtilmiş ve örnekler açıklanmıştır. Bu dönem taçkapılarında kabaralara ise dört taçkapıda yer verildiği ve bu kabaraların çoğunlukla geometrik motifler ve sarmal yivlerle süslendiği dile getirilmiştir.

Bu bölümde son olarak yazı türü süslemeler ele alınmıştır. Anadolu Selçuklu döneminde sıkça karşımıza çıkan yazı şeritlerinin ele aldığımız dönemde sadece iki taçkapıda yer aldığına işaret edilmiştir. Ayrıca, çoğunluğu 15. yüzyılın ikinci yarısına ait bazı taçkapılarda, yan niş çerçevelerinin üst kesimine boyuna dikdörtgen veya daire biçiminde dini içerikli yazıların yerleştirildiği açıklanarak örneklerle yer verilmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç (s.85-92) kitabın beşinci bölümüdür. Bu bölümde yazar, Erken Osmanlı dönemi taçkapılarının mimari ve süsleme özelliklerine ilişkin yaptığı tesbitleri ortaya koymuş ve araştırmanın kısa bir özetini yapmıştır. Taçkapıların Türk Mimarisi'ndeki gelişimi en iyi yansıtan mimari elemanlar olduğunu belirlemiş ve bunların Anadolu Selçuklu döneminde olduğu gibi bu dönemde de önemini sürdürdüğüne ancak plan, cephe özellikleri ve malzeme kullanımındaki yeniliklere bağlı olarak bir takım değişikliklere uğradığına dikkat çekmiştir.

Kitabın altıncı bölümünü Katalog (s. 93-198) oluşturmaktadır. Bu bölümde önce ele alınan taçkapıların kronolojik bir listesi verilmiş daha sonra her bir eser mimari ve süsleme özellikleriyle ayrıntıya girmeden kısaca tanıtılmıştır. Taçkapılar tanıtılırken belirlenen katalog şemasına bağlı olarak önce taçkapının bulunduğu binanın inşa tarihi, banisi, mimarı ve plan özellikleri açıklanmıştır. Daha sonra taçkapının binadaki yeri, inşa malzemesi, boyutları, silmeleri, kavsarası, köşe sütüncesi, yan nişleri, giriş açıklığı örtüsü, kitabesi ele alınmış ve süsleme özelliklerine değinilmiştir. Ayrıca her katalog maddesinin sonunda o taçkapaıya ilişkin seçme bir bibliyografya da yer almıştır.

Yedinci bölüm Bibliyografyadır (s.199-202). Bu bölümde dipnotlarda geçen bazı yayınların kaydedilmediği görülmektedir. Çalışma, Özel Adlar Dizini (s.203-206), Profiller (s.207-258) ve Resimler (s.259-384) ile son bulmaktadır.

Şakir Çakmak tarafından hazırlanan bu eser, Erken Osmanlı taçkapılarına ilişkin olarak bugüne kadar yapılmış en kapsamlı çalışmadır ve alanımızda önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Eserde göze çarpan tek eksiklik, karşılaştırmaların sadece kendi içerisinde ve Anadolu'daki Osmanlı Öncesi Döneme ait taçkapılarıyla yapılmış olmasıdır. Oysa, Erken Osmanlı taçkapılarının biçim, mimari ve süsleme özellikleriyle Klasik Dönem taçkapılarına ne gibi etkileri olmuş? 16. yüzyıl taçkapılarıyla benzeyen ve ayrılan yönleri nelerdir? Bu sorular cevapsız kalmıştır.